

A Bahama szigetek (angol birtok) jobbára termékenyek, de vízben szegények és lakatlanok. **Watlings-Island** (olv. Uetlingsz Ailend) (*Guanaháni v. San-Salvador*) állítólag azon hely, hol Kolumbus 1492-ki okt. 12-én kikötött.

Kuba (spanyol birtok) az Antillák gyöngyének nevezik, az összes szigetek legnagyobbika; természeti kincseinél és egyes vidékeinek festői szépségénél fogva a világ legáldottabb területei közé tartozik. Fővárosa: *Havanna*, megerősített város (amerikai Konstantinápoly) gyönyörű kikötővel, Florida félsziget átellenében. Szivargyártása világhírű.

Jamajka (angol birtok) szirtek és zátonyok által körülvevett sziget, sok jó kikötővel dicsekszik; északi részében buján megterem a cukornád (melyből világhírű rumot készítenek), kávé, gyömbér s más trópusi gyümölcs.

Hajti (Kolumbus Hispaniolának nevezte el) egykoron Nyugat-India kertjének neveztetett. Jelenleg Hajtin két köztársaság van: A **Hajti néger köztársaság** a sziget nyugati, kisebb részét foglalja el; **San-Damingo köztársaság** a sziget nagyobb részéből áll.

Portorico (a spanyoloké) legjobban művelt sziget.

A *Kis-Antillák* szigetcsoportjai közül említendőek:

A **Virginia szigetek**; köztük a legnagyobb sziget **St. Croix**, de sokkal fontosabb **Sz. Tamás szigete**, mert jó kikötőjében állomásoznak mindazon hajók, a melyek Havanna, Új-Orleans, Mexiko, Aspinvall és La Guyara (Venezuelában) felé tartanak (mind a kettő a dánok birtoka). **Guadeloupe** (a francziáké) két szigetből áll. **Martinique** (a francziáké) szigete vulkánikus eredetű. **Barbados** (az angoloké) termékeny, egészséges, kertileg művelt és sűrűn lakott sziget. **Trinidad** (az angolok birtoka) fekvésénél, állat- és növényvilágánál fogva tulajdonképen Déli Amerikához tartozik, de politikailag Nyugat-Indiához sorozzák.

DÉLI AMERIKA ÁLLAMAI.

Venezuela Egyesült Államai.

(1.100,000 □ klm. 2.000,000 l.)

Ezen szövetséges állam az Orinoko és mellékvízeinek környékén terül el. Az egésznek mintegy fele őserdővel van borítva; egy negyede puszta, a melyen számos szarvasmarha-, ló- és öszvércorda barangol és csak igen kis terület műveltetik, itt azonban a talaj rendkívül termékenynek bizonyult; legfontosabb a kávé termesztése. Szövetségi főváros: *Kara-*

kasz 10 klm. fekszik a tenger partjától, szép és egészséges vidéken. Kikötője *La Guayara* forró és egészségtelen vidéken, ez a köztársaság fő kikötője.

Kolumbia Egyesült államai.

(800,000 □ klm. és 3 millió l.)

Kolumbia köztársaság termékenysége nézve vetélkedik Dél-Amerika legtermékenyebb vidékeivel, azonkívül a két oceán közötti kedvező fekvésénél és a Panamai földszoros fontos birtokánál fogva kiváló szereplésre hivatott. Főhelye: *Santa Fé de Bogota*, a Kordillera egyik feltérésén fekszik. Közlekedés szempontjából legfontosabb *El-Istmo* vagy *Panama* állam, melyben a legszűkebb helyen, *Aspinvall* (Colon) és *Panama* városok közt, vasút vezet; a készülő félben levő csatorna hivatva lesz e vasutat pótolni.

Ekuador köztársaság.

(700,000 □ klm. és 1 millió lakos.)

Ekuador a nyugati köztársaságok legkisebbike, természeti kincseinél és kedvező fekvésénél fogva (az oceán és Amazon közt) a világ legaldottabb országai közé tartozik. A tenger partvidéke alacsony és posványos; a Kordillera két párhuzamos láncza közt elterülő felföld egészséges és végre a Kordillera keleti lejtőjén egészen az Amazon folyóig áthatolhatatlan erdősség terül el. *Quito* főváros, hóval takart vulkánok közt a felföldön 3000 m. magasságban terül el csak 14 fokpercnyire az egyenlítőtől. *Guayaquil* egyedüli kikötője a köztársaságnak. — Ide tartoznak a *Galapagosz* szigetek is, a melyeken 1—2 métermázsa súlyú teknősbékák találhatók.

Peru köztársaság.

(1.100,000 □ klm. és 3.000,000 l.)

Peru hajdan őslakóinak műveltsége, arany- és ezüstgazdagsága által tünt ki, most is Dél-Amerika nyugati partvidékének legjelentékenyebb köztársasága. Peru még most is gazdag nemes érczekben: az ezüst különösen a magasabb, az arany pedig az alacsonyabb helyeken fordul elő. Jelenleg azonban sokkal fontosabb a salétrombányászat, és a parti sziklákon és szigeteken a guano kiaknázása. Főhelye: *Lima*, a tenger közelében narancskertek közt terül el, e város Dél-Amerika nyugati partjának egyik legjelentékenyebb helye. Kikötője: *Kallao*, az előbbivel vasút által össze-

kötve. *Kuczko* a régi főváros, nagyszerű épületek romjaival. *Arequipa* és *Puno* közt vasút vezet, mely majdnem Mont-Blanc magasságában lépi át a Kordillerák lánczát.*

Bolivia köztársaság.

(1.300,000 □ klm. és 2.000,000 l.)

E köztársaság legnagyobb része hegyes vidéken terül el. Középső része az Andok több láncza által (melyeken e hegyláncznak legmagasabb csúcsai található) körülzárolt magas felföldet képez, mely zordon és déli részében teljesen pusztá jellegű, mindazáltal, a nemes érczek (különösen ezüst) bősége miatt, aránylag sűrű népességű. Főhelye: *Chuquisaca* (olv. Csukizaka) Madeira és Paraguay közti felföldön 3200 m. magasságban. Legfontosabb város azonban *La Paz* a hatalmas Illimani tövénél, nem messze a Titikaka tótól; kényelmesen közlekedhetik a perui *Punoval*, mely végpontja az Arequipa-Punoi vasútnak. *Potozi* természetlen hideg felföldön (4000 m. a t. sz. f.) terül el, egykoron nagyon gazdag ezüstbányáiról volt nevezetes; e nemes ércz fogytával a város is sülyed.

Chile köztársaság.

(600,000 □ klm. és 2.500,000 l.)

E köztársaság az Andok és a tenger közti keskeny partvidéken terül el, az Atakama sivatagtól egészen Patagoniáig. A partvidék legnagyobb-részt vízszegény, de az északi része, az u. n. Atakama sivatag, igen gazdag ezüst és rézben, salétrom és guanóban. Főhelye: *Santiago*, szép fekvése, gyönyörű épületei és lakóinak tisztasága és jóléte által tűnik ki. E város vasúti összeköttetésben áll *Valparaiso* («a paradicsom völgye») fő kikötővel és a köztársaság legfontosabb városával.

Argentina köztársaság.

(Patagoniával együtt 3.000,000 □ klm és 2.000,000 l.)

Argentina vagy La Plata egyesült államok, területe nagyon különböző talajjal bir: Paranától keletre nagyon termékeny, de attól nyugatra

* Összehasonlítva a többi vasútnak legmagasabb pontjaival:

	Méter		Méter
Szemerangi vasút (alagút)	898	Pacific vasút	2521
Sz.-Gotthard alagút	1154	Veracruz-Mexikói vasút	2533
Mont-Cenis vasúti alagút	1233	Arequipa-Puno vasút	4590
Brenner vasút	1370		

az alföld pampákba megy át, hol számos szarvasmarha és ló legelész. Főhelye: *Buenos Aires* (= jó szelek), a La Plata öbölserű torkolatánál, ez az állam termékeinek főkiviteli helye és az Európával való közlekedés középpontja, 300,000 l. *Corrientes*, a Parana és Uruguay közt.

Patagoniának az Andoktól keletre fekvő része ide tartozik, ellenben az Andok nyugati lejtőin elterülő keskeny partvidék Chile birtokában van.

Uruguay köztársaság.

(200,000 □ klm. és fél millió lakos.)

E köztársaság területének északi része hegyes, déli vidékén és az Uruguay folyó mentében terjedelmes puszták terülnek el, melyeken számos baromcsorda legel. A köztársaság húst, húskivonatot, fagyút és bőroket szállít kifelé. Főhelye: *Montevideo*, a tengerbe szökellő dombon terül el s főkereskedelmi város.

Paraguay köztársaság.

(240,000 □ klm. és 400,000 l.)

A Parana és Paraguay folyók közt terül el; északon alacsony hegyek borítják, melyek dél felé lassan alföldbe mennek át. Termékeny talaja, jó legelői és becses erdői szerencsés országgá teszik. Fő termékek a paraguayi tea és a dohány. Főváros: *Asuncion*, a Paraguay mellett, nagyrészt agyag-gyuhókból áll.

Brazíliai császárság.

(8.000,000 □ klm. és 11 millió l.)

Dél-Amerika legnagyobb és legfontosabb állama Brazília, ez egyszerűen Amerika *egyedüli monarchiája*. Ezen, kiterjedésre nézve Európát megközelítő császárság, majdnem egészen a forró öv alatt van s legnagyobb-részt az Amazon és mellékvizei által öntözött óriási lapályon terül el. A lapály őserdejének buja növényzete egyedül áll a maga nemében s valószínűleg örökké dacolni fog az ember irtó munkásságával. A föld művelése egyedül a déli és keleti részeken tudott meggyökeresedni.

A lakosság tömege nagyon egyenlőtlenül oszlik el; legsűrűbb a lakosság a parti városokban; míg a belső vidéken sok ezer négyszög klm.-nyi terület lakatlan.

Rio de Janeiro (olv. Rio dö Zsanéjro) vagy röviden *Rio*, Brazília fővárosa, hegyek által körülzárolt öböl körül terül el, mely a világ legszébb és legkiterjedtebb kikötőjét szolgáltatja, hol a világ összes hadihajói kényelmesen elférhetnének. Rio a birodalom főkereskedőhelye, a kávé-kivitel legfontosabb kikötője és a gyémántkereskedés középpontja. Van 300,000 l. *Bahia*, Brazília legrégebb városa. *Pernambuco*, a birodalom harmadik kereskedővárosa Brazília legkeletibb szögénél, a legszebb festőfa kivitelével (Fernambuk). *Para* vagy *Belem*, az Amazon torkolatánál; az Amazon hajózásának kiindulási pontja, fontos kereskedő hely. *Porto Alegre*, a legdélibb fekvésű nevezetes kikötő.

Guyana.

(450,000 □ klm. és 340.000 l.)

Guyanának, Brazília és Venezuela által körülzárolt partvidéke az egyedüli európai birtok Dél-Amerikában. E partvidék nagyobb nyugati része az *angoloké*, a középső terület (Szurinam) pedig a *hollandoké*, és végre a keleti részt a *francziák* birják. A gyarmatosítás egyedül a termékeny, de egészségtelen partvidékre szorítkozik. *Cayenne*, a francia Guyana főhelye, hirhedt, egészségtelen száműzetési hely.

A Tüzföld és Déli-Sarki szigetek.

A Tüzföld azon szigeteket foglalja magában, melyek Amerika déli csúcsa előtt fekszenek és a szárazföldtől a Magalhães-út* által vannak elválasztva. A legdélibb sziget déli csúcsát *Hoorn* foknak hívják.

* A világ fontosabb tengerszorosai- és útainak legszűkebb helyei:

<i>Tengeri szorosok:</i>		Kim. széles	Karthágói	Kim. széles
Jenikale (v. Kerts)	4	Hudszoni	140	
Messzina	3.5	Béringi	92	
Szund	3	Györgycsatorna	77	
Magalhães	2	Otrantói	71	
Dardanellák	2	Ormuzi	63	
Kis Belt	0.6	Kári	38	
Boszporusz	0.5	La Perouse-i	37	
		Babel Mandebi	37	
		Dover-Calaisi	32	
		Szundai	25	
		Északi csatorna	20	
<i>Tengeri utak:</i>		Nagy-Belt	16	
Floridai	222	Malakkai	15	
Jukatani	200	Gibraltári	14	
Kóreai	163	Bonifaciói	11	
Fukiani	140			

A Falklandi szigetek az angolok birtokában vannak, kik azokat gyarmatosítani kezdik.

A déli sark körül egy nagyobb szárazföld vagy pedig sok nagyobb és kisebb sziget látszik elterülni. Mindezen sarki szárazterületek vagy szigetek örökös jéggel borítottak és igen zordonak. A tenger igen gazdag állatokban, melyek a déli sark sajátos faunájához tartoznak. Emberek nyomát sehol sem sikerült fölfedezni.

Amerikáról általában.

(42.000,000 □ klm. és 100 millió l.)

Világhelyzete. Az összes világrészek közt Amerika közeledek leginkább a Földgömb sarkaihoz. Északnyugaton mintegy 92 klm.-nyire ér Ázsiához, mindazáltal Európa és Afrika felé sokkal könnyebb az összeköttetés Amerikával; mert ezek partjaival az ó partvidéke párhuzamosan vonul, ellenben Ázsiának megfelelő partvidéke északról dél felé mindinkább eltér az Új világrésztől. Világhelyzetének legnagyobb előnye így az, hogy két világ-oczeán közt terül el, melyek közt a keskenyebb keleti, a világ legműveltebb részeivel hozza érintkezésbe.

Vízszintes tagozata. Amerika a többi világrésztől abban különbözik, hogy északról délre nagyon hosszúra nyúlik. Az egész világrész két, alakra nézve sok tekintetben hasonló és nagyságra nézve meglehetősen egyenlő félre oszlik, melyek a Panamai földszoros által összefüggnek egymással és melyeket elválaszt ugyan az amerikai földközi tenger, de ezt meg a közbeeső szigetlánc hidalja át. Mind a két fél (északi és déli Amerika) törzse derékszögű háromszögbe szorítható. E két derékszög átlója a Csendes oczeán felé fordul, míg a befogók az Atlanti oczeán mentében húzódnak. Már e mértani idomok sajátoságaiból kitetszik, hogy a keleti, tehát Európa felé fordított oldal, sokkal kedvezőbb tagoltságú, mint a nyugati: úgy tettszik, mintha Amerika kelet felé tárná ki karjait, hogy onnét nyerjen műveltséget, melyet önmagától nem birt kifejteni. S valóban, különösen keleti oldala nemcsak a legtökéletesebben van kifejlődve öblök és kikötők által, hanem kedvező tengeri áramok és hasonló égalji viszonyok is előmozdítják az Ó-világ legműveltebb vidékeivel való közlekedését. Úgy az észak- mind a délamerikai háromszög átlója szigetekben szegény, míg az északkeleti befogójuk előtt gazdag szigettenger terül el. (Tagjai a térképről olvasandók le.)

Függélyes tagozat. Mind a két Amerika függélyes tagozata abban hasonlít egymáshoz, hogy mind a kettőben a legmagasabb hegységek nyugaton vannak, s a világrész jellegéhez képest a délkörök irányában húzódnak északról délre; keleten csak elkülönített, alacsony hegységek

vannak; mind a két világrészben túlnyomó az alföld, míg a kettő közt átmenetet képező lépcsőzetes alakulat csekély kiterjedésű, s ennél fogva a hegységek és lapályok ki nem egyenlített ellentétben terülnek el egymás mellett. A *Szikláshegység* és a *Kordillera* keleti oldalán erdő helyett nyílt pusztákat találunk, melyek Északamerikában «*prairie*»-knek, a középsőben «*savannáknak*», Venezuelában «*llanoknak*» és Argentínában «*pampáknak*» neveztetnek. Csak is a pusztákon túl kelet felé fekvő nagy területek borítvák erdőkkel.

Alföldek. Az amerikai lapályok a világrész összes területének mintegy $\frac{2}{3}$ -át foglalják el, s e világrész illető feleiben ugyan összefüggő egészet képeznek, de több medenczére oszthatók.

Észak-Amerika alföldjét két részre osztjuk: 1. az úgynevezett *Sarki lapályra*, mely óriási ívben a Hudsonöböl körül terül el. E nagy lapály rendkívül gazdag csapadékokban, de az északi hideg szelek előtt nyitva áll, s így nem művelhető. E kietlen terület csak bundás állatok bősége által bir jelentőséggel.

2. A *Misszisszipi alföldjére*, mely az előbbitől azon alacsony földhát (Fekete dombok) által különített el, mely egyszersmind vízválasztót képez a Misszisszipi és az északi folyók közt. E rendkívül fontos és termékeny medencze dél felé mindinkább kitágul, úgy, hogy délen a Mexikói öböl egész északi partvidékét elfoglalja. A Misszisszipitől nyugatra az alföld lassan-lassan emelkedik s buja fűvel takart hullámos térségbe (prairiek és savannok) megy át, mely az amerikai bölény valódi hazája.

A *Dél-Amerikai alföld* az egyenlítőnél délre éri el a legnagyobb szélességét, hol áthatolhatatlan erdőlapályt, az u. n. *szelvák* vidékét képezi, melyen oly ritka a kavics, mint akár a gyémánt. A nedves, forró légkör és az iszapos talaj következtében a legváltozatosabb növényalakok tömörülnek egymásba, egymás mellé és fölé. Ez óriási, mindig komor erdő belsejébe egyedül a számos folyókon lehetséges behatolni.

E vidék északi határán az *Orinoko pusztái* (llanok) terülnek el, melyek az évszakok szerint majd sűrű fűvel borítottak, majd meg sivatagszerű pusztákat képeznek.

A szelvák vidékéhez délen a *La Plata fűves pusztái* csatlakoznak, melyek *pampák* neve alatt egyrészt egészen az Atlanti tenger partvidékéig, másrészt a zord Patagonia pusztáig terülnek el.

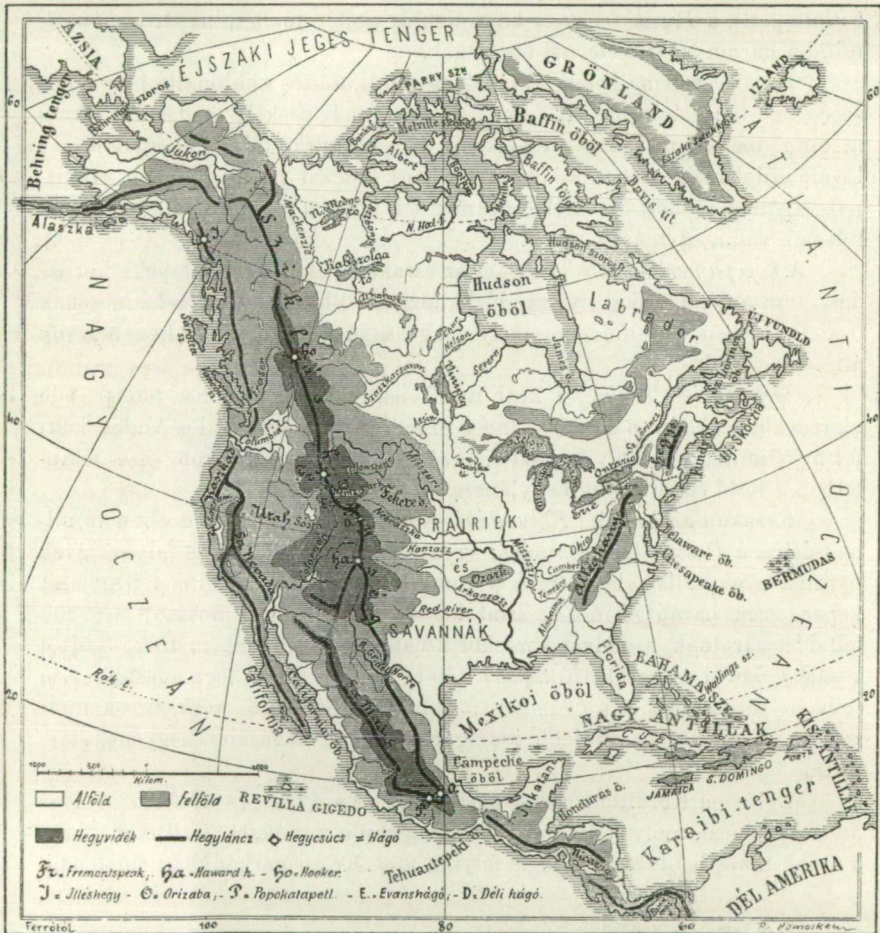
Hegyek. Az Amerikai hegyvidék alakulásában kiválóképen hegyláncokra találunk, de a felföldek sem hiányzanak teljesen, csak hogy ezek alárendelt szerepet játszanak és Amerika e tekintetben Ázsiával tökéletes ellentétet képez. Északi- s Dél-Amerika nyugati partvidékének hosszában hatalmas hegypárkány emelkedik, mely a világrészt a közlekedésre nézve főleg az Atlanti oceánra utalja.

Észak-Amerikában a nyugati hegyvidék két hegyláncz által bekerített széles területet foglal el. A keleti hegyláncz a *Sziklás-hegység* (Rocky-Moun-

tains), igen gazdag kialudt vulkánokban és a hóhatár fölé emelkedő éles körvonalú csúcsokban. Legfontosabbak: a *Haward*, a *Fremontspeak* (olv. Frimontszpik) és a *Hooker* (olv. Hukör), majdnem oly magasak, mint a

ÉSZAKAMERIKA HEGY- ÉS VÍZRENDSZERE.

(Sarki szigetek nélkül 20.000,000 □ klm.)

Mont-Blanc. A nyugati hegység a tengerpart hosszában vonul el és a sarkkör közelében a vulkánikus természetű Illés hegyben éri el legnagyobb magasságát 5950 m. A nyugati hegység északi szakaszát Kaszádhegység

néven ismerjük, míg a déli szakasz *Szierra Nevada* név alatt *Utah* felföldjét zárolja el, melynek egyes részei megérdemlik a *nagy amerikai sivatag* nevét. Délfelé pusztta jellegű területek vonulnak el párhuzamos hegylánczok által beágazva és végső részük alkotja az *Anahuaki plateau*t, ez egy középmagasságú feltérség, melynek örökzöld lejtői közvetlenül a két oceán forró és egészségtelen parti lapályaira vezetnek. Az *Anahuaki* felföld déli részében, s pedig nyugatról keletre, vulkán sor húzódik, a melyben nem régen egy új vulkán, a *Jorullo*, keletkezett. E vulkán sor legmagasabb és örök hóval borított tűzhányói közül legnevezetesebb: az *Orizaba* (vagy *Citlaltepétl*), a *Popocatepetl* és közvetlen az utóbbi mellett az *Iztaccihuatl*, mind a három 5000 méternél magasabb.

Észak-Amerika keleti részének egyedüli, fontos s különálló hegyrendszere az *Alleghany* (olv. Alligéni) *hegység*, mely csekély magassága (2000 méterig) mellett meredeken emelkedik ki a környéke fölé. E hegyrendszer kiváló érdekessége abban áll, hogy keskeny lánczai párhuzamosan vonulnak egymás mellett és olybá tűnnek fel, mintha földkéreg alkotta redők tolattak volna egymásba.

A *középmamerikai felföldek* sem az északamerikai (Tehuatepeki horpadás), sem a délamerikai (Raszpadúrai horpadás) hegyrendszerrel nincsenek összefüggésben. E felföldek csekély magasságúak és alacsony hegylánczok által borítottak.

Délamerika hegységei közt mindenek előtt a Csendes tenger felé meredekül szakadó és érczdús *Andok láncza* (*Cordilleras de los Andes*) kelti föl figyelmünket, a mely keresztül húzódik 60 szélességi fokon és e tekintetben a Föld egyetlenegy hegyláncza sem múlja fölül.

Északon az *Andok* (*Kolumbiai Kordillera*) három lánczban vonulnak délre, a *Pasztói* hegycsomóig; az egyes lánczok közt tágas folyóvölgyek nyílnak északra. Tovább délre a *Quitoi Kordillera* két hatalmas hegyfalat képez, ezek harántgerinczek által medenczékre osztott hosszú, de szűk felföldet zárolnak, a melyet köröskörül hatalmas vulkánok füstölgő kürtői vesznek körül. Köztük *Kotopaxi* (5900 m.) a világ legmagasabb még működő tűzhányója és a *Chimborazo* (olv. Csimborasszo) (6300 m.) kialudt vulkán, a melyet a legújabb időkig a világ legmagasabb hegyének tartottak.*

Délfelé a *Kordillera* ismét szétágazik és a *Perui* és *Boliviai magas felföldet* képezi, melyen 4000 m. magasságban a nevezetes *Titikakató* van; a tónak nincs lefolyása és mégis folyton fogy. Keleti párkányban emelkedik

* A világ legmagasabb emelkedései:

<i>Ázsiában:</i>			
	Méter		Méter
Gaurizankar (Himalájában) ...	8840	Elbrusz (Kaukázusban) ...	5660
Musztagh (Dapszang lánczban) ...	8622	Demavend (Elburszban) ...	5600
Chan-Tengri (Tiansanban) ...	7500	Ararat ...	5200

Amerika legmagasabb csúcsa a *Szorata* (Illampu) 7500 méternyire; tőle délre van az *Illimáni* (7000 m.). E tájon a parti Kordillera is számos csúccsal bir, melyek a hóhatár fölé nyúlnak és vagy kialudt, vagy még mindig működő vulkánokból állanak. A *Chilei Kordillera* keskeny láncza 7000 méternél magasabb csúcsokkal bir (Akonkágua 7070 m.). Közte és a Nagy-oczeán között sós feltéréség terül el, a mely a tengerpartjára meredeken szakadó emelkedések által szegélyeztetik, ezekben kifogyhatatlan salétrom- és borax-telepek vannak. E felföld egy részét az *Atakamai* homok- és sósivata-g foglalja el. A *Patagoniai Kordillera* ismét közvetlenül a szaggatott partvidék mentében terül el, e partot számos sziklasziget kíséri. Itt a szirtes part morzsolódása az egész nyugati parton jelentkezik és még a *Magalhans-út* (olv. Magalyangsz) kacskaringós vonulásában is észre-vehető.

A *Brazíliai hegyvidék* számos hegylánczaival sokkal alacsonyabb.

A *Guyanai felföld* (Szierra Parima) több bércre osztott tömeges emelkedést képez, mely a *szelvák* vidéke és az *Orinoko* pusztái közé van ékelve.

A *Venezuelai parti hegység* óriási gátként emelkedik a tenger és a terjedelmes llanok közt; kelet felé végét éri a *Trinidad* szigeten, melyet csak keskeny és toronyszerű szirtok által környezett csatorna (a Sárkány-torok) választ el a szárazföldtől.

Folyók és tavak. Amerika vízrendszere Európa és Ázsia vízrendszereinek előnyeit egyesíti. Míg Ázsia oly folyó-óriásokkal dicsekszik, a melyek ugyan *sugárként* minden irány felé terjeszkednek, de forrásvidékük nagy *sivatagok* és *hegységek által van elválasztva*; míg Európa folyói minden irányban közvetítik a közlekedést, de kicsinyek, addig Amerika elsőrangú folyói között maga a természet állítá helyre a *természetes* (bifurkáció), vagy legalább nagyon megkönnyíté a *mesterséges összeköttetést*. Amerikában találjuk a világ legnagyobb folyamait; mert alföldjei nagyságára nézve egyetlen világrész sem mérközhetik vele.

Amerika nagyszerű vízrendszerei, a melyek a műveltség előmozdítására döntő hatásúak, *mind az Atlanti oczeán felé tartanak*. A nagy sarki

<i>Déli Amerikában:</i>		<i>Afrikában:</i>		<i>Méter</i>
Illampu v. Szorata	7500	Kilimandsáro	6000	
Akonkágua	7070	Kénia	5500	
Chimborazo	6300	Rasz-Dasan (Hábesben)	5620	
		<i>Európában:</i>		
		Montblanc	4810	
		Ortler	3906	
		Etna	3300	
		Grand Sasso	2909	
		Rilodagh	2750	
		Gerlachfalvi csúcs	2654	
		Brocken	1140	
		Ben Nevis	1300	
<i>Északi Amerikában:</i>				
Illéshegy	5950			
Móurt Hooker	4900			
Popokatepetl	5420			
Citlaltepelt (Orizaba)	5450			
Fremonts Peak	4140			

DÉL-AMERIKA HEGY- ÉS VÍZRENDSZERE.

(18.000,000 □ klm.)

lapálnak is van ugyan hatalmas folyama, a Mackenzie, mely az Athabaska-, a Nagy-Rabszolga- és a Medve tavak vizeit a Jeges tengerbe viszi; de ez az év nagyobb szakában jéggel borított és azonkívül messze esik az emberi művelődés vidékétől. A Szikláshegységben több ágból eredő Kolumbia is, dacára vízbőségének, csekély jelentőségű; mert veszélyes rohanásai

és nagy esései miatt nem képezhet biztos közlekedési vonalat a belföld felé. Fontosabb lehetne a *Kolorado*, mely a Szikláshegység szívében ered és a Kaliforniai öbölbe szakad.

Az *Atlanti* oceánba szakadó nagy északamerikai folyók :

A *Sz.-Lőrincz* folyam, mely a világ legnagyobb édesvízű tórendszerének (Kanadai tavak) hatalmas lefolyása. E tórendszer lépcsőzetesen egymás fölött álló öt részből áll. Legmagasabb a legnyugotibb, a *Felső tó*, mely a *Huron* (olv. Jurön) tóval nagy esésű lefolyással áll összeköttetésben. Ez utóbbiból széles út viszen a *Michigan* (olv. Micsigén) tóba, honnét az egyesült víztömeg csatornaszerű folyóban az *Erie* (olv. Íri) tóba ömlik. Ebből ered a *Niagara* (olv. Nieggére) folyó, mely eleinte nagy sebességgel rohan keskeny medrében ; majd azonban rövid folyásának közepe táján kitágul a lejtősebbé vált meder, és a víz nyílsebességgel rohan — egy sziget által két egyenlőtlen ágra osztva — 50 m. magas sziklafalon a mélységbe. A vizesés alatt az *Ontário* (olv. Ontério) tóba ömlik. E mély medenceze tiszta vízfű lefolyása a *Sz.-Lőrincz* folyam.

A *Misszisszipi* (vizek atyja) Északamerika valódi életere, hosszaságánál, vízbőségénél és folyamvidékénél fogva a világ egyik legjelentékenyebb folyama, s a közlekedés tekintetében fontosságra nézve az összes folyamóriásokat fölülmúlja. A *Misszisszipi* forrásmedenczéje a kis *Itaszka* erdei tavában van, a melyet kis patak alakjában hagy el és több tavon keresztül folyván, déli irányt vesz föl. Középső folyásában már jelentékeny folyóvá növi ki magát. E szakaszban veszi fel jobbról a *Misszurit*, mely vízbőségre és hosszúságra felülmúlja, de irányra nézve a főfolyó irányát követi. A *Misszuri* számos zátonyaival, fában és kőszénben szűkölködő vidékével a közlekedésre nézve nem bír azzal a fontossággal, mint a főfolyó. Fontosabb a bal mellékfolyója az *Ohio* (olv. Ohéjo). — Alsó szakaszában, mely számos kanyarulat által jeleztetik, felveszi az *Arkanzaszt* és *Red-Rivert* és sárga hullámai posványos deltavidéken keresztül négy főágban hömpölyögnek a Mexikói öbölbe.

A *Rio Grande del Norte* ered a Szikláshegységben, hol hosszú völgyet alkot és alsó szakaszában az alföldre ér. E hosszú, de vízben szegény folyó hajózási fontossága csekély.

Azon parti folyók, melyek az Alleghany hegységből erednek, délkeleti irányúak, szélesek, mélyek és messze felfelé hajózhatók: fontosabbak a *Connecticut* (olv. Konnektikat), a *Hudson* (olv. Hódzn), a *Delaware* (olv. Deluér), a *Susquehannah* (olv. Szaszkihenné), a *Potomac*, a *James* (olv. Dzsémsz) és a *Savannah*.

Dél-Amerikának egyetlenegy jelentékenyebb folyója sincsen, mely a Nagy-oceánba ömленék, de annál hatalmasbak az Atlanti-oceánba szakadó folyóóriások.

A *Magdolna* folyam, a *Kauka* mellékvizével, fontos közlekedési vonalul bizonyított Kolumbiára nézve.

A *Marakaibotó*, Dél-Amerika legnagyobb édesvízű medenczéje, a környező hegyekben fakadó számos patak által tápláltatik és a Karaibi tengerrel széles és mély csatorna által függ össze.

Az *Orinoko* Guyana belsejének feltérségéről nagy tekervényekben lejövő folyam, a melynek forrásait azonban még nem ismerjük. Felső folyásában egy ágat küld *Kaziquire* név alatt a *Rio Negro* felé. Alsó folyásában nagy, posványos és szabályos kiöntéseknek kitett deltát képez.

Az *Amazon* a folyamok királya; folyamvidéke megközelíti Európa nagyságát; hosszúságra nézve a Nilussal vagy a Misszuri-Misszisszipivel vetélkedik, azonban vízbőségére nézve a világ egyetlenegy folyama sem mérkőzhet vele. Mély hullámai tengerszerűleg ömlenek az oceánba és a hajós kikötéskor csak egyik partját láthatja; mert a másik a látóhatár alatt Hadigőzösök 4200 klmnyire hatolhatnak fölfelé.

Az *Amazon*, mint *Tungurágu*, a Péru Andokban, a *Lauricocha* nevű hegyi tóból ered és északi irányban forró és buja növényzetű hegyvölgyben folyik; csakhamar keresztvasadéokban tör utat magának a hegységből és megkezdí alsó folyását, mely teljesen sík és őserdővel borított alföldön vonúl át. Tropikus esők által táplált számos mellékfolyó gyarapítja s ennél fogva több ezer klmnyire a torkolat előtt már óriási mélységet és szélességet nyer. Mellékfolyói közt csak a jobboldali *Puruszt*, a Volga nagyságú *Madeirá-t*, a *Tapajoszt* és a vízben gazdag *Xingu-t* említjük; balról pedig csak a *Rio Negro-t*, melynek hullámai a pálmaerdők árnyában feketéknek látszanak. Ezek és a főfolyó többi mellékvizvei képezik az erdőrengetet (hylaæ) egyedüli bejáratait.

Az *Amazon* nem képez valódi deltát, hanem csak egyetlenegy kürtalakú torkolata van; ellenben számos szűk, sötét és itt-ott holt vízzel telt csatornában tör ki a *Tokantinsz* felé, mely *Rio-Para* név alatt odább délre torkollik s így a *Marajo* szigeteket képezi.

A *San-Francisco*, a Brazíliai hegyvidék délkeleti részében ered, számos kanyarulattal, különféle terményekben nagyon gazdag vidéken folyik át, és alsó folyásában hatalmas vízesést képez. Áradásakor messze elönti a vidéket annyira, hogy hajók járnak oly helyeken is, hol fél év előtt barmok legelésztek.

A *La-Plata folyamrendszer*. *Rio de la Plata* név alatt a *Parana*, *Faraguay* és *Uruguay* széles torkolati öble ismeretes.

A *Parana* ered a Brazíliai hegyvidéken, közel a *San-Francisco* forrásához, rohanatokban, erdős partok közt a feltérségen folyik át; majd felveszi jobbról a *Paraguayt* és torkolata előtt egyesül (balról) az *Uruguayjal*.

Égalji viszonyok. Amerika, északról délre való hosszú kiterjedésénél fogva, sokkal nagyobb égalji különbséget mutat, mint a többi világrész. De nem csupán észak s déli égalji ellentétekkel találkozunk itten, hanem

a világrész függélyes tagozatánál fogva kelet és nyugati irányban is vannak klimatikus kontrasztok. *De mindezen ellentétek nem következnek hirtelen egymásra*, hanem észrevétellenül és lassú átmenettel; mert hiányzik egy nagyobb, nyugatról keletre vonuló haránt hegység, mely az ellentéteket élesbítené, mint azt az Ó-világrészben láttuk, hol a Pirenéktől egészen a Himálájáig elvonuló hegységek a két világ égálgját élesen elkülönítették északira és délire. Az Amerikában itt-ott előforduló nyugat-keleti irányú haránt emelkedések vagy nagyon alacsonyok (Fekete dombok) vagy pedig nagyobb emelkedés mellett is, az Egyenlítő közelében terülnek el (a Venezuelai és a Guyanai emelkedés), s ennél fogva az égálji ellentétek létrehozására alkalmatlanok. Az égálji ellentétek mérsékléséhez hozzájárul még a világrész csekély szélessége és az oceánok mérséklő hatása, a tengeri áramok egyrészt hűsítő, másrészt melegítő befolyása, a rengeteg erdők és a puszták, a bővizű folyók és tavak kiegyenlítő ereje. É.-Amerika északkeleti vidékei, a hideg sarki áram befolyása alatt sokkal hidegebbek, mint Európa ugyanazon szélességi helyei (Hudson folyó Róma városával ugyanazon szélesség alatt van, a folyó pedig 3 hónapig be van fagyva, hogy történhetnék ez meg Róma környékén!). Labrador — 4° évi középhőmérsékével Nagybritannia fekvésének felel meg stb. Tropikus Amerika hegyvidékein 3 öv különböztethető meg, u. m.: a *forró öv*, a tenger színétől egész 1000 m.-ig, ez a pálma, a kakaofa és a banán régiója; a *mérsékelt öv* egész 2000 m.-ig, a búza és chinafa vidéke; végre a *hideg öv* egész 4000 m.-ig, melyen lejjebb erdők, feljebb rétek vannak. Tropikus Amerikában az emberre nézve legkedvezőbb a mérsékelt öv, azért itten a műveltség a hegyekbe vonult; mert az erősebb nép a gyengébbet a forró lapályba szorítja. A Mexikói tenger partvidéke, s az Orinoko és Amazon torkolatai közt elterülő alacsony partvidékek rendkívül egészségtelenek és a sárgaláz főfészkei.

Termények. Amerikában és különösen D.-Amerikában megvan a *növények* tenyésztéséhez megkívántató két főtényező, a melegség és a nedvesség, és azonkívül a talaj oly mértékben termékeny, hogy nemcsak a forró-, de a mérsékelt öv is a legbujább növényzettel dicsekedhetik. A növényvilág óriásai közül hiányzik ugyan a baobab és az eukalyptusz, de a pálmák sehol sem magasabbak és szebbek, mint itten, a mammothfa (*sequoia gigantea*) pedig 150 m. magasságot ér el. Oly növények, melyek Európában csak bokor- és cserje-nagyságúak, Amerikában fákká nőnek ki magukat. Az amerikai őserdők fenséges pompájának és festőies szépségének sehol a világon nincsen párja. Sajátságos belföldi kulturnövényein kívül (indigo, kakao, chinafa, vanilla, mahagoni-, campeche-, brazilfa, dohány, kukoricza, burgonya) az Ó-világ majdnem összes növényei meghonosítottak (czukornád, gyapot, kávé, rizs, gyümölcs, gabona, szőlő).

Amerika a nagy és hasznos állatokban igen szegény volt, mert a tenyésztésükhöz megkívántató tulajdonképi elem, a száraz melegség hiányzik. Az állatok nemcsak nagyságra, hanem hasznosságra nézve is háttérbe

szorultak az ó-világiak előtt. Feltűnő és szomorú következményű volt különösen a tejet szolgáló és igavonó állatok hiánya, ez pedig az eke, a szán és a koci hiányát jelentette; ebből magyarázható meg, hogy az aránylag magas műveltségű népek mellett Amerikában csak halász- és vadász népekkel találkozunk, az átmenetet képező pásztornépek pedig egészen hiányzanak. Az összes állatvilág láncolatában csak azon családok vannak számos fajok által képviselve, melyek életviszonyai a vízzel vagy pedig a növényzettel szorosabb összeköttetésben vannak. A gerincesek közt leginkább a reptiliák vannak képviselve; mert a mint a rovarok nagyobbára a növényektől függnék, úgy ezeknek életelejük a víz.

A madarak világa is jól van képviselve, a gyönyörű kis kolibrítól egészen az óriási kondorig, szép fokozatok s válfajok vannak. A magasabb szervezetű állatok tekintetében azonban e világrész nagyon hátramaradt a keleti világrészekkel szemben. Az új-világi emlősök nem mérkőzhetnek az ó-világiakkal. Hiányzik az elefánt, az orrszarvú, a viziló, a zsiraff és a teve. Az oroszlánt a gyáva puma (kuguár), a tigris a vérengző, de kevésbé bátor onkamaeska (jaguár) képviseli, az Új-világban található tapir semmi tekintetben sem mérkőzhetik az Ó-világ elefántjával, a láma a tevével és a zsiráffal. Még az új-világi majmok is egy gorillával szemben a gyengeség bélyegét hordják magukon. Északamerika szárazabb égaljánál fogva bölényeivel, szarvasaival, rénszarvasaival és medvéivel jobban közelíti meg az Ó-világot, mint Dél-Amerika. A Sarki tenger számos és kolosszális állatai által éles ellentétben állanak a Sarki szárazföldi vidék szegénységével s rendkívül fontosságúnak nemcsak az északi vidék lakóira, hanem az összes hajósnemzetre nézve is.

A hiányzott háziállatokat ma már majdnem mind behozták Amerikába is, és most az egyes amerikai országok egyik főgazdaságát képezik. A behozott ló és szarvasmarha rendkívül megszorodott s több helyen ismét elvadult.

Asványország tekintetében Amerika bármely világrészszel bátran mérkőzhetik. Braziliában van gyémánt, topáz, turmalin; Péruban smaragd; Új-Granada hegyeiben platina; arany, ezüst és higany pedig nagy mennyiségben Kaliforniában, Mexikóban, Péruban, Chiliben és Braziliában fordul elő. Az Unió vasa és kőszene kiállja a versenyt Anglia ilyennemű telepeinek termékeivel.

Lakosok. Amerika összes lakóinak száma 100 millióra rúg, s négy emberfajta-hoz tartoznak.

1. Az *amerikai fajta* (indiánok) e világrész benszülötteit foglalja magában és az összes lakosság $\frac{1}{4}$ -át képezi; ide tartoznak: az *eszkimók*, kik a világrész északi vidékeit lakják s testre nézve a mongol fajta-hoz sorozandók, de nyelvök szerint ide valók; számuk azonban napról-napra fogy. Észak-Amerikában a *veresbőrű törzsök* (irokezek, huronok, cserokezek, szeminolok, kamancsok stb.) folytonos küzdelemben vannak egymással és a

bevándorlókkal. Déli-Amerikában megemlítenők a *karaibok*, az áradások alkalmával a fákon élő *gvaránok*, az *ottomákok*, kik földet is esznek, a *boto-kudok*, a harcziás *araukánok* (Chile déli vidékén), a *patagonok* és a kis *pesérák*. Ezen halász- és vadász népekkel szemben az Andok mérsékelt égélja alatt Anahuak felföldjén és Péruban magasabb műveltségű népek tartózkodtak, és nagy birodalmat alkottak. Ilyenek voltak a Kolorado vidékéről Mexikóba bevándorlott *toltekek*; továbbá az *acztekek*, kik Tenochtitlan (Mexikó) városát alapították, és a péruiak.

2. A *szerecsenfajta* erőszakkal telepítettetett át Áfrikából. A rabszolgaság idejében ezek száma folyton növekedett, jelenleg pedig fogy, számuk 9 millió.

3. A *kaukázsi fajta*, Európa összes nemzetei által képviselve, képezi az uralkodó törzset. Észak-Amerikában túlnyomó a germán (különösen angol) törzs, Közép- és Dél-Amerikában pedig a román törzs (spanyolok és portugálok).

4. A *mongol fajtához* az újabb időben bevándorló chinaiakat kell soroznunk. E fajták vegyületeiből származtak a *keverék* törzsek. *Kreoloknak* hívják az Uniótól délre született európaiaknak, különösen román törzsbeli-eknek utódjait, vagy pedig a fehérek és mezticzek házasságából származott utódokat; a *mulattok*, európai és néger, a *mezticzek* európai és indián, a *zambok*, néger és mulatt, a *chinok* indián és néger szülőktől származott utódok.

Túlnyomó vallás a keresztény és pedig Észak-Amérikában elterjedtebb a protestantizmus, Közép- és Dél-Amerikában a katholicizmus. Az indiánok és az eszkimók nagyobb részt pogányok.

Államai. Amerika államai kivétel nélkül gyarmatokból keletkeztek, melyeket Észak-Amerikában az angolok és francziák, Közép- és Dél-Amerikában, valamint Nyugat-Indiában a spanyolok, Braziliában pedig a portugálok alapítottak. Politikai tekintetben az összes államok (Brazília kivételével) köztársasági államszervezettel bírnak. Amerikában, mint láttuk, az összes tengeri hatalmagnak vannak birtokaik, csakhogy ezek az önálló államokhoz képest csekély jelentőségűek.

Az összes államok többé-kevésbbé demokratikus alapon nyugvó köztársaságok, és az Egyesült Amerikai Államok mintájára alkotottak. A végrehajtói hatalmat mindenütt az elnök, a törvényhozóit meg a kongresszus gyakorolja, azért elegendés volt az Unió alkotmányát tárgyalni s így a többiekét, mint az előbbinek utánzásait, nem is kellett külön-külön ismételniük.